

ב"ה מרחשון ה'תשע"ה

דרך האמצע

כהמשך לסוגיה בה פתחנו בשבוע שעבר, נצמד כמה צעדים לאחור. ננסה למצוא שיטת חשיבה המצדיקה את האופן בו ניתן לטפל במחלוקת חברתית-פוליטית. לשם כך נלך לאחת מן הסוגיות המפורסמות בתחום מחשבת המוסר היהודי – סוגיית דרך האמצע.

האתיקה או תורת המידות מבקשת לערוך סדר ולהנהיג משטר בחיי הנפש של האדם. נבדוק רעיון בסיסי בתחום זה אותו מכנה הרמב"ם דרך האמצע. כמבוא נכיר מעט את התושבים בנפש – המידות, או כמו שהרמב"ם קורא להן – הדעות.

רמב"ם יד החזקה - הלכות דעות פרק א

(א) דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם וזו משונה מזו ורחוקה ממנו ביותר יש אדם שהוא בעל חמה כועס תמיד ויש אדם שדעתו מיושבת עליו ואינו כועס כלל ואם יכעס יכעס כעס מעט בכמה שנים ויש אדם שהוא גבה לב ביותר ויש שהוא שפל רוח ביותר ויש שהוא בעל תאוה לא תשבע נפשו מהלוך בתאוה ויש שהוא בעל לב טהור מאד ולא יתאוה אפילו לדברים מעטים שהגוף צריך להן ויש בעל נפש רחבה שלא תשבע נפשו מכל ממון העולם כענין שנאמר אוהב כסף לא ישבע כסף ויש מקצר נפשו שדיו אפילו דבר מעט שלא יספיק לו ולא ירדוף להשיג כל צרכו ויש שהוא מסגף עצמו ברעב וקובץ על ידו ואינו אוכל פרוטה משלו אלא בצער גדול ויש שהוא מאבד כל ממונו בידו לדעתו ועל דרכים אלו שאר כל הדעות כגון מהולל ואונן וכילי ושוע ואכזרי ורחמן ורך לבב ואמיץ לב וכיוצא בהן:

מה מאפיין שרטוט זה של חלקי הנפש ותכונותיה? אולם כאמור – זהו רק מבוא, העיקר מצוי בהלכה הבאה בה משרטט הרמב"ם את שביל הזהב:

רמב"ם יד החזקה - הלכות דעות פרק א

(ד) הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שווה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו לפיכך צוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוין אותם בדרך האמצעית כדי שיהא שלם בגופו. כיצד לא יהא בעל חמה נוה לכעוס ולא כמת שאינו מרגיש אלא בינוני לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת וכן לא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להן ואי אפשר להיות בזולתן כענין שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו וכן לא יהיה עמל בעסקו אלא להשיג דבר שצריך לו לחיי שעה כענין שנאמר טוב מעט לצדיק ולא יקפוץ ידו ביותר ולא יפזר ממונו אלא נותן צדקה כפי מסת ידו ומלוה כראוי למי שצריך ולא יהא מהולל ושוחק ולא עצב ואונן אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות וכן שאר דעותיו ודרך זו היא דרך החכמים כל אדם שדעותיו דעות בינונית בינוניות ממוצעות נקרא חכם:

מה לפי דעתכם הצידוק האידיאולוגי לישרות או לאידיאליות של דרך האמצע? שימו לב לניסוחי המשפטיים כמעט מתמטיים של הרמב"ם בתחום זה. היש בכך רמז לכוונה או למשמעות הערכית של דרך האמצע? האם לאור ביאורכם לשאלה זו תוכלו להבין ולמצוא צידוק ללשון החרפה שמבקר רעיון זה הרבי

רבי מנחם מנדל מורגנשטרן מקוצק (1787 - 1859), מייסד חסידות קוצק (Kotzk). תפיסתו הייתה רדיקלית, טוטאלית וקיצונית. הוא שנה את הבינוניות ותבע מחסידיו לבקש את האמת באופן חסר פשרות, אף מתוך התנגשות עם החברה הסובבת.

דרומא בית ללימוד ומוזשבה יהודית באוניברסיטת בן גוריון

מקוצק?

רק סוסים הולכים באמצע, בני אדם הולכים בקצוות...

לעמדה זו של הרמב"ם ישנו נוסח דומה בגישת בן זמנו המוקדם לו ריה"ל. עניין בשתי מובאות מתוך הנ"ל ומהם ניתן לגבש הגדרה מדוייקת יותר ל"דרך האמצע". הדברים הבאים באים כתגובה לטענת מלך כוזר כלפי היהדות והעם היהודי שלא נמצא בקרבם נזירים המתנתקים מחיי העולם הזה כראוי למאמינים בדת האמת.

ספר הכוזרי - מאמר שני

(ג) אמר החבר: התורה האלוהית לא העבידתנו בסגופים, כי אם לימדתנו את המידה הנכונה בצוותה עלינו לתת לכל כח מכוחות הנפש והגוף את החלק המגיע לו בצדק בלי אשר נבכר את הכח האחד על פני האחרים כי העדפת הכח האחד מביאה להזנחת כח אחר אדם הנוטה לצד כח התאוה נחלש בו כח המחשבה ולהפך וכן כל הנוטה לצד הניצוח נחלש בו צד אחר ארך הצום אינו אפוא עבודת אלוהים אצל האדם אשר תאוותיו מועטות וגופו חלש להפך אדם כזה צריך לחזק את גופו למען ישוב לאיתנו ואף מעוט רכישת קניינים אינו עבודת אלוהים אצל מי שהרכישה מזדמנת לו בלא יגיעה ואינה מבטלת אותו מלמוד החכמה ומן המעשה הטוב בייחוד אם אדם זה מטפל בכנים או אם בדעתו להוציא ממונו לשם שמים להפך לאיש כזה ריבוי הרכישה נאה יותר.

במה מבהירה הצגת דברים זו את רעיון דרך האמצע? איזו מילה חיונית להבהרת המשמעות [החדשה וה]מחודדת? האם הדרישה להימנע מסיגופים הינה שרירותית? מהו הקריטריון לדרך

הנכונה?

למשמעותה של האידיאולוגיה נעניין במובאה הבאה.

ספר הכוזרי - מאמר שלישי

ניתן למצוא השראה לדיון זה במסדר הפרנציסקאנים. פרנציסקוס בעקבות דרשה ששמע החליט להקדיש את כל חייו לעוני ודלות. עטוי במלבוש מחוספס וקשה הקפיד על תעניות וצומות תכופים, והביא על עצמו מחלות רבות. אמנם ריה"ל חי כמאה שנים לפני כן אך סביר כי רעיונות מסוג זה מסתובבים בעולם הדתי של אותם זמנים.

(ה) אמר החבר: החסיד הוא המושל שהרי כל חושיו וכוחותיו הנפשיים והגופניים סרים אל משמעתו והוא מנהיג אותם הנהגה מדינית ממש כמה שנאמר ומשל ברוחו מלכד עיר והוא האיש הראוי לשלט כי אלו עמד בראש מדינה היה נוהג בה בצדק כשם שנהג מצדק בגופו ובנפשו שכן הוא חוסם את הכוחות המתאווים ומונע אותם מעבר גבולם לאחר שנתן להם חלקם וספק להם כל מה שממלא חסרונם מאכל במידה ומשתה במשורה ורחיצה וכל השיך לה כפי הצורך וכן הוא חוסם את הכוחות הכעסניים השואפים להגלות שלטונו לאחר שסיפקם ונתן להם חלקם בנצחנות עד כמה שזו נחוצה לוויכוחים בחכמות או בדעות ולשם גערה באנשים רעים.

במה דומה חסיד למושל? מדוע באמת אין להלך בדרך הקיצונית? ניסוח חד [ודתי] של הרעיון ניתן למצוא אצל ר' צדוק.

ספר צדקת הצדיק אות [מז]

כל הכוחות הנטועות בכל נפש מישראל אין לחשוב שהוא רע גמור ושצריך להיות הפכו כי אין לך שום מידה וכח שאין בה צד טוב ג"כ רק צריך שישתמש בה כפי רצון הש"י [=ה' יתברך] ואם אינו כפי רצון הש"י גם המידות טובות רעות כמו שאול שנענש בעבור הרחמנות.

דרומא בית ללימוד ומוזשבה יהודית באוניברסיטת בן גוריון

התוכלו לעגן רעיון זה בפסוקים מן המקרא? המלצה אפשרית קהלת פרק ג פסוקים א-ח. נסו לסכם את תפיסת דרך האמצע כפי שנוסחה עתה. האם לאורם תתכן הסכמה בין הרמב"ם לרבי מקוצק?
האם לתורת הנפש הזו יש השלכה למערכות גדולות יותר כמו מבנה חברה או עם? שימו לב להצעתו של הרב צ"י קוק להבנת דילמת השבטיות:

ע"פ שיחות הרב צ"י הכהן קוק

יש להבין את היחסים שבין השבטים מתוך התבוננות כוללת. כל שבט יש לו אבן משלו דגל משלו יחוד משלו. כשכל שבט מבקש לשמור על יחודו הוא חייב לומר אני ולא אתה! - היד צריכה להיות יד ולא רגל, הרגל רגל ולא מוח! יש אחדות כוללת ולא פחות מזה ייחודיות ואין לטשטש את התחומים. כלל ישראל צריך להיות מבונה משנים עשר חלקים משתים עשרה אבנים. ואסור לטשטש את הספציפיות של כל אחד מן השבטים. זה מתגלה לעיתים בניגוד, בשנאה, ברצחנות אבל יש להבין את הדברים הללו במלוא הגודל שלהם.

האם לרעיון זה יש השלכה על העולם והחברה בה אנו חיים היום? הרב קוק במאמר שמלפני – 100 שנים ערך פילוח של החברה הישראלית קשייה וסיכוייה – האם משהו השתנה?

קובץ ג סעיפים א-ב [אורות התחיה יח]

שלשה כוחות מתאבקים כעת במחנינו, המלחמה ביניהם נכרת היא ביותר בארץ ישראל, אבל פעולתם היא פעולה נמשכת מחיי האומה בכלל, ושורשיהם קבועים הם בתוך ההכרה החודרת במרחבי רוח האדם. אומללים נהיה אם את שלשת הכוחות הללו, - שהם מוכרחים להאחד אצלנו, לסייע כ"א את חברו ולשכללו, שביצר כל אחד מהם את הקיצוניות שחברו יוכל להביא בצורה מקולקלת, כשלא יסויג דרכו, - נניח בפיזורם, במרידתם זה על זה, ובהיחלקם כל אחד למחנה מיוחד, העומדת כצר למחנה השניה, הקודש, האומה, האנושיות, - אלה הם שלשת התביעות העקריות, שהחיים כולם, שלנו ושל כל אדם, באיזו צורה שהיא, מורכבים מהם. איך שהן מניותה של ההרכבה הזאת, אם חלק אחד מאלה תופס מקום פחות או יותר עקרי, אצל איזה יחיד או אצל איזה צבור, אבל לא נמצא ולא נוכל למצוא שום צורה קבועה של חיים אנושיים, שלא תהיה מורכבת משלשתם....

שלשת הסיעות היותר רשמיות בחיי האומה אצלנו: האחת האורתודוקסית, כמו שרגילים לקרואה, הנושאת את דגל הקודש, טוענת באומץ, בקנאה ובמרירות, בעד התורה והמצווה, האמונה וכל קודש בישראל: השניה היא הלאומית החדשה, הלוחמת בעד כל דבר שהנטייה הלאומית שואפת אליו, שכוללת בקרבה הרבה מהטבעיות הטהורה של נטית אומה, החפצה לחדש את חייה הלאומיים, אחרי שהיו זמן רב עלומים בקרבה מתגרת ידה של הגלות המרה, והרבה ממה שהיא חפצה להכיר לטובה את אשר קלטה מרושם רוחם של עמים אחרים, באותה המידה שהיא מכרת שהיא טובה ונאותה גם לה; השלישית היא הליברלית, שהיתה נושאת את דגל ההשכלה בעבר לא רחוק ועדיין ידה תקיפה בחוגים רחבים, היא אינה מתכנסת בחטיבה הלאומית ודורשת את התוכן האנושי הכללי של ההשכלה, התרבות והמוסר ועוד. הדבר מובן, שבמצב בריא יש צורך בשלשת הכוחות האלה גם יחד, ותמיד צריכים אנו לשאוף לבוא לידי המצב הבריא הזה, אשר שלשת הכוחות הללו יחד יהיו שולטים בנו בכל מלואם וטובם, במצב הרמוני מתוקן

דרומא בית ללימוד ומוזשבה יהודית באוניברסיטת בן גוריון

שאינן בו לא חסר ולא יתר, כי הקודש, האומה והאדם, יתדבקו יחד באהבה אצילית ומעשית... להכיר בעין יפה כל אחד את התפקיד החיובי של חברו... עד שלא די שיכיר כל אחד את הצד החיובי, שיש בכל כח, ...עד שידע שלטובתו של הכח המיוחד, שהוא יותר נוטה אליו, צריך הוא להיות מושפע באיזו מדה גם מהצד השולל, שהכח האחר שולל את הכח הזה החביב שלו הוא, מפני שבשליטתו הוא מעמידו על מדתו הראויה לו ומצילו מהגרעון המסוכן של התוספת וההפרזה... וכן כשנסתכל בשכל טוב בתסיסות, שאנו סובלים מהן כ"כ בדורנו, נדע שאך דרך אחד יש לפנינו: שכל אחד, בין יחיד ובין קבוץ, ישים אל לבו את המוסר הזה, ויחד עם ההגנה, שכל אחד קרוא להגין, על אותו הכח המיוחד שהוא מקושר אליו, ע"פ טבע נפשו וע"פ הרגלו וחינוכו, ידע איך להשתמש בכוחות שהם מוצאים להם מקלטם באנשים אחרים ובסיעות אחרות, למען ישלים את עצמו ואת סיעתו, בין בצד החיובי של הכוחות האחרים ובין בחלק הטוב של הצדדים השליליים שלהם, שהם יהיו מאמצים באמת את כחו המיוחד במה שישמרו אותו מקלקלת ההפרזה, הגורמת חלישות כח וטשטוש צורה, באופן זה נוכל לקוות להגיע למצב של חיים הראויים לגוי אחד בארץ.

עמדו על הזיקה שבין צורת ניתוח זו לעקרונן דרך האמצע שבררנו בתחילת הלימוד.

האם יש לזה סיכוי?